

Mike Davis

PLANET OF SLUMS Ο εκφυλισμός των πόλεων και το άτυπο προλεταριάτο

Κάποια στιγμή την επόμενη χρονιά, μια γυναίκα θα γεννήσει στην Ajegunle, την παραγκούπολη του Λάγος· ένας νέος άντρας θα εγκαταλείψει το χωριό του στην δυτική Ιάβα για τα λαμπρά φώτα της Τζακάρτα· ένας αγρότης θα μετακομίσει με την εξαθλιωμένη οικογένεια του σε κάποια από τις αναρίθμητες *rueblos jóvenes* της Λίμα. Τα ακριβή γεγονότα δεν έχουν καμία σημασία και θα περάσουν εντελώς απαρατήρητα. Παρόλα αυτά συνιστούν σταθμό στην ανθρώπινη ιστορία. Για πρώτη φορά ο αστικός πληθυσμός του πλανήτη θα ξεπεράσει τον αγροτικό. Πράγματι, με δεδομένη κόλας την ανακρίβεια των απογραφών στον τρίτο κόσμο, η μεταστροφή αυτή μπορεί ήδη να έχει ολοκληρωθεί.

Η γη έχει αστικοποιηθεί με πολύ πιο γρήγορους ρυθμούς απ' ό,τι είχε προβλέψει η Λέσχη της Ρώμης με την διαβόητη μαλθουσιανή έκθεσή της του 1972, *Τα Όρια Της Ανάπτυξης*. Το 1950 υπήρχαν 86 πόλεις στον κόσμο με πληθυσμό μεγαλύτερο του εκατομμυρίου· σήμερα υπάρχουν 400 και ως το 2015 θα υπάρχουν τουλάχιστον 550. Πράγματι, οι πόλεις έχουν απορροφήσει σχεδόν τα 2/3 της παγκόσμιας αύξησης του πληθυσμού από το 1950 και τώρα αυξάνουν κατά ένα εκατομμύριο βρέφη και μετανάστες κάθε βδομάδα. Ο σημερινός αστικός πληθυσμός (3,2 δις) είναι μεγαλύτερος από τον συνολικό πληθυσμό του 1960. Εντωμεταξύ, οι αγροτικές περιοχές παγκόσμια έχουν αγγίξει τον μάξιμουμ πληθυσμό τους (3,2 δις) και θα αρχίσει να μειώνεται μετά το 2020. Το αποτέλεσμα θα είναι οι πόλεις να πιστώνονται όλη την μελλοντική πληθυσμιακή αύξηση, που αναμένεται να φτάσει στην ακμή της το 2050.

1. Η ΑΣΤΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΤΗΡΙΟΣ

Που πήγαν οι ήρωες, οι άποικοι, τα θύματα της Μητρόπολης;
Μπρεχτ, ημερολόγια, 1921

Το ενενήντα πέντε τοις εκατό της τελικής αύξησης της ανθρωπότητας θα συντελεστεί στις αστικές περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών, των οποίων ο πληθυσμός θα διπλασιαστεί φτάνοντας σχεδόν τα 4 δισεκατομμύρια μέσα στην επόμενη γενιά. (Πράγματι, ο συνολικός πληθυσμός της Κίνας, της Ινδίας και της Βραζιλίας ήδη αντιστοιχεί σχεδόν στον πληθυσμό της Ευρώπης μαζί με την Βόρεια Αμερική.) Το πιο εντυπωσιακό αποτέλεσμα θα είναι η ραγδαία ανάπτυξη νέων μεγα-πόλεων με πληθυσμό μεγαλύτερο των 8 εκατομμυρίων και ακόμη περισσότερο, υπερ-πόλεων με περισσότερους από 20 εκατομμύρια κατοίκους (ο εκτιμώμενος αστικός πληθυσμός του πλανήτη την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης). Το 1995, μόνο το Τόκιο είχε αγγίξει αδιαμφισβήτητα το κατώφλι αυτό. Μέχρι το 2025, σύμφωνα με το *Far Eastern Economic Review*, η Ασία μόνο μπορεί να έχει δέκα ή έντεκα αστικά κέντρα τέτοιου μεγέθους, περιλαμβανόμενης της Τζακάρτα (24,9 εκατομμύρια), της Ντάκα (25 εκατομμύρια) και του Καράτσι (26,5 εκατομμύρια). Η Σαγκάη, που η ανάπτυξή της είχε παγώσει για δεκαετίες εξαιτίας της μαοϊκής πολιτικής απο-αστικοποίησης, μπορεί να έχει 27 εκατομμύρια κατοίκους στην τεράστια μητροπολιτική περιοχή της. Η Μουμπάι (Μπομπάι) εντωμεταξύ προβλέπεται να φτάσει τα 33 εκατομμύρια, αν και κανείς δεν ξέρει εάν μια τέτοια γιγαντιαία συγκέντρωση φτώχιας είναι βιολογικά ή οικολογικά βιώσιμη.

Αλλά αν και οι μεγα-πόλεις είναι τα λαμπρότερα αστέρια στο αστικό στερέωμα, τα τρία τέταρτα του βάρους της πληθυσμιακής αύξησης θα το σηκώσουν δευτερεύουσες πόλεις που περνούν απαρατήρητες και μικρότερες αστικές περιοχές. Μέρη όπου, όπως τονίζουν οι ερευνητές του ΟΗΕ, "υπάρχουν λίγα ή καθόλου σχέδια για φροντίδα αυτών των ανθρώπων ή για παροχή υπηρεσιών σε αυτούς". Στην Κίνα (επίσημα αστικοποιημένη κατά 43% το 1997) ο αριθμός των επίσημων πόλεων έχει εκτοξευθεί από 193 σε 640 από το 1978. Αλλά η επέκταση των μητροπόλεων, παρόλη την εξαιρετική αύξηση, στην πραγματικότητα είναι σε πτώση σε σχετικά μεγέθη ως ποσοστό του αστικού πληθυσμού. Είναι μάλλον οι μικρές πόλεις και οι πρόσφατα αστικοποιημένες κωμοπόλεις που απορροφούν την πλειοψηφία της εργατικής δύναμης της υπαίθρου που πλεονάζει ύστερα από την αναδιάρθρωση της αγοράς μετά το 1979. Στην Αφρική αντίστοιχα, η σαν σούπερ νόβα αύξηση κάποιων λίγων γιγαντιαίων πόλεων όπως το Λάγος (από 300.000 το 1950 σε 10 εκατομμύρια σήμερα) συμβαδίζει με την μεταμόρφωση δεκάδων μικρών πόλεων και οάσεων όπως η Ouagadougou, η Nouakchott, η Douala, η Antananarivo και η Bamako σε πόλεις μεγαλύτερες από

το Σαν Φρατζίσκο ή το Μάντσεστερ. Στην Λατινική Αμερική, όπου προηγουμένως οι πόλεις μονοπωλούσαν την ανάπτυξη, οι δευτερεύουσες πόλεις όπως η Tijuana, η Curitiba, η Temuco, η Salvador και η Belém είναι αυτές που μεγαλώνουν, "με την μεγαλύτερη αύξηση να λαμβάνει χώρα σε πόλεις με 100.000 ως 500.000 κατοίκους."

Ακόμη περισσότερο, πρέπει να συλλάβουμε την αστικοποίηση σαν δομική μεταμόρφωση (και ενισχυμένη αλληλεπίδραση μεταξύ) κάθε σημείου ενός αστικού-αγροτικού συνεχούς. Σύμφωνα με μια μελέτη του Gregory Guldin για την νότια Κίνα, η ύπαιθρος αστικοποιείται *in situ* καθώς παράγει διαρκώς εποχιακές μεταναστεύσεις. "Τα χωριά γίνονται όλο και περισσότερο σαν αγορές και μικρές πόλεις, ενώ οι κωμοπόλεις και οι μικρές πόλεις γίνονται μεγαλουπόλεις." Το αποτέλεσμα στην Κίνα και την νοτιοανατολική Ασία είναι ένα ερμαφρόδιτο τοπίο, μια κατά μέρος αστικοποιημένη ύπαιθρος, η οποία μπορεί να είναι ένα "νέο και σημαντικό μονοπάτι για την ανθρώπινη εγκατάσταση και ανάπτυξη... Μια μορφή ούτε αγροτική, ούτε αστική, αλλά μια μίξη των δύο, μέσα από ένα πυκνό δίκτυο αλληλεπιδραστικών δεσμών ανάμεσα στους μεγάλους αστικούς πυρήνες και τις περιβάλλουσες περιοχές." Στην Ινδονησία, όπου μια αντίστοιχη ανάπτυξη ενός αστικού / αγροτικού υβριδίου είναι πιο εμφανής στην Jabotabek (την ευρύτερη περιοχή της Τζακάρτα), οι ερευνητές αποκαλούν αυτές τις νεωτερικές χρήσεις της γης *desokotas* και συζητούν εάν θα πρέπει να θεωρούνται ως παραδοσιακά τοπία ή ένα δραματικά νέο είδος αστικοποίησης.

Οι πολεοδόμοι επίσης εικάζουν ότι έχει ξεκινήσει μια διαδικασία που πλέκει τις πόλεις του Τρίτου Κόσμου σε εκτεταμένα νέα δίκτυα, άξονες και ιεραρχίες. Για παράδειγμα, τα δέλτα των ποταμών Pearl (Hong Kong-Guangzhou) και Yangtze (Shanghai), μαζί με τον άξονα Πεκίνο-Τιαντζίν, αναπτύσσονται ραγδαία σε αστικές-βιομηχανικές μεγαλουπόλεις αντίστοιχες του άξονα Τόκιο-Οσάκα, του κάτω Ρήνου ή του άξονα Νέα Υόρκης-Φιλαδέλφειας. Αλλά αυτό μπορεί να είναι μόνο το πρώτο στάδιο στην ανάδυση μιας ακόμη μεγαλύτερης δομής: "έναν συνεχόμενο αστικό άξονα που εκτείνεται από το Τόκιο / Νότια Κορέα ως την δυτική Ιάβα". Τότε η Σαγκάη, σχεδόν σίγουρα, θα πάρει θέση δίπλα στο Τόκιο, τη Νέα Υόρκη και το Λονδίνο ως μία από τις "παγκόσμιες πόλεις" που θα ελέγχει το παγκόσμιο δίκτυο ροών κεφαλαίου και πληροφοριών. Το τμήμα μιας τέτοιας νέας αστικοποιημένης τάξης θα είναι η αυξανόμενη ανισότητα στο εσωτερικό και μεταξύ πόλεων διαφορετικών μεγεθών και ειδικεύσεων. Ο Guldin, για παράδειγμα, αναφέρεται στην αξιοπρόσπεκτη συζήτηση που γίνεται στην Κίνα πάνω στο αν το παραδοσιακό χάσμα εισοδημάτων και ανάπτυξης μεταξύ πόλεων και υπαίθρου αντικαθίσταται τώρα από ένα εξίσου δομικό χάσμα μεταξύ των μικρών πόλεων και των παράκτιων γιγάντων.

2. ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟΝ ΝΤΙΚΕΝΣ

Είδα αναρίθμητες στρατιές καταδικασμένων στο σκοτάδι, τη βρωμιά, τον λοιμό, την προστυχιά, τη μιζέρια και τον πρόωρο θάνατο.
Ντίκενς, *A December Vision*, 1850

Η δυναμική της αστικοποίησης του Τρίτου Κόσμου ανακεφαλαιώνει αλλά εξίσου ανατρέπει ό,τι είχε προηγηθεί τον δέκατο ένατο αιώνα και στις αρχές του εικοστού στην Ευρώπη και την Βόρεια Αμερική. Στην Κίνα, η μεγαλύτερη βιομηχανική επανάσταση στην ιστορία είναι το αρχιμήδειο σημείο που σπρώχνει ένα πληθυσμό μεγέθους του ευρωπαϊκού από τα χωριά στις πνιγμένες από τα καυσαέρια και γεμάτες ουρανοξύστες πόλεις. Το αποτέλεσμα είναι ότι "η Κίνα θα πάψει να είναι η κατά βάση αγροτική χώρα που ήταν για μια χιλιετία". Πράγματι, η απίστευτη εικόνα του World Financial Centre στην Σαγκάη θα συμβολίζει σύντομα έναν αχανή αστικοποιημένο κόσμο που λίγο είχε φανταστεί ο Μάο ή ο Λε Κορμπιζιέ. Αλλά στο μεγαλύτερο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου η ανάπτυξη των πόλεων στερείται τον ισχυρό κατασκευαστικό - εξαγωγικό μηχανισμό της Κίνας, όπως και τις μεγάλες εισαγωγές κεφαλαίου (σήμερα τα κεφαλαία αυτά είναι ίσα με τις μισές επενδύσεις που γίνονται στον αναπτυσσόμενο κόσμο).

Έτσι η αστικοποίηση διαχωρίζεται όλο και πιο γρήγορα από την βιομηχανοποίηση, ακόμη κι απ' την ανάπτυξη την ίδια. Κάποιοι μπορούν να ισχυριστούν ότι αυτό είναι έκφραση μιας αδυσώπητης τάσης: της εγγενούς τάσης του ψηφιακού καπιταλισμού να αποσυνδέει την ανάπτυξη της παραγωγής από αυτή της απασχόλησης. Αλλά στην υποσαχάρια Αφρική, την Λατινική Αμερική, τη Μέση Ανατολή και σε μέρη της Ασίας, η αστικοποίηση χωρίς ανάπτυξη είναι περισσότερο από φανερό ότι οφείλεται στις παγκόσμιες πολιτικές συνθήκες - την κρίση χρέους της δεκαετίας του '70 και την συνακόλουθη αναδιάρθρωση των οικονομιών του Τρίτου Κόσμου υπό το ΔΝΤ τη δεκαετία του '80 - παρά σε κάποιο σιδερένιο νόμο της αναπτυσσόμενης τεχνολογίας. Επιπλέον, η αστικοποίηση του Τρίτου Κόσμου συνεχίστηκε με ξέφρενο ρυθμό (3,8% κάθε χρόνο από το 1963 ως το 1990) κατά τα δύσκολα χρόνια του '80 και των αρχών του '90 παρά την πτώση των πραγματικών μισθών,

τις αυξανόμενες τιμές και την πανύψηλη ανεργία στις πόλεις.

Αυτή η “ξεροκέφαλη” αστική εκτίναξη έρχεται σε αντίθεση με τα ορθόδοξα οικονομικά μοντέλα που προβλέπουν ότι οι αρνητικές συνέπειες μιας κρίσης στις πόλεις θα επιβραδύνει ή ακόμη και θα αντιστρέψει την μετανάστευση από την ύπαιθρο. Το παράδειγμα της Αφρικής είναι εξαιρετικά παράδοξο. Πως γίνεται στην Ακτή Ελεφαντοστού, τη Τανζανία ή την Γκαμπόν - που οι οικονομίες τους πέφτουν κατά 2 ως 5% κάθε χρόνο - οι πόλεις να διατηρούν μια ετήσια πληθυσμιακή αύξηση 5-8%; Μέρος του μυστικού είναι ασφαλώς οι πολιτικές που επέβαλλε το ΔΝΤ (και τώρα ο WTO) για αγροτική απορύθμιση και “απο-υπαιθροποίηση” που επιτάχυναν την έξοδο της πλεονάζουσας εργασίας προς τις αστικές παραγκουπόλεις, παρόλο που οι πόλεις έπαψαν να δημιουργούν θέσεις εργασίας. Η αύξηση του αστικού πληθυσμού παρόλη την στάσιμη ή αρνητική οικονομική ανάπτυξη, είναι η ακραία συνέπεια αυτού που κάποιοι ερευνητές αποκαλούν “υπερ-αστικοποίηση”. Είναι μια από τις πολλές αναπάντεχες επιδράσεις που η παγκόσμια νεοφιλελεύθερη τάξη έχει φορτώσει στην υπερχλιετή αστικοποίηση.

Η κλασική κοινωνική θεωρία, από τον Μαρξ ως το Βέμπερ, πίστευε ότι οι μεγάλες πόλεις του μέλλοντος θα ακολουθήσουν την πορεία βιομηχανοποίησης του Μάντσεστερ, του Βερολίνου και του Σικάγο. Πράγματι το Λος Άντζελες, το Σάο Πάολο, η Ρουάντα και σήμερα η Ciudad Juárez, η Bangalore και η Guangzhou, έχουν σχεδόν ακολουθήσει αυτό το κλασικό μονοπάτι. Αλλά οι περισσότερες πόλεις του Νότου μοιάζουν περισσότερο με το βικτοριανό Δουβλίνο που, όπως σημειώνει και ο Emmet Larkin, ήταν μοναδικό μεταξύ “όλων των βασιλείων των τρωγλών που παρήγαγε ο δυτικός κόσμος κατά τον δέκατο ένατο αιώνα... [επειδή] οι τρώγλες του δεν ήταν αποτέλεσμα της βιομηχανικής επανάστασης. Το Δουβλίνο στην πραγματικότητα υπέφερε περισσότερο από την απο-βιομηχάνιση παρά την βιομηχανοποίηση μεταξύ 1800 και 1850.”

Αντίστοιχα, η Κινσάσα, το Χαρτούμ, το Νταρ Ες Σαλάμ, η Ντάκα και η Λίμα μεγαλώνουν ξέφρενα παρά την κατεστραμμένη βιομηχανία, τον συρρικνωμένο δημόσιο τομέα και την καταρρακωμένη μεσαία τάξη. Οι παγκόσμιες δυνάμεις που σπρώχνουν τους ανθρώπους μακριά απ’ την ύπαιθρο - η μηχανοποίηση στην Ιάβα και την Ινδία, οι εισαγωγές τροφίμων στο Μεξικό, την Αϊτή ή την Κένυα, ο εμφύλιος πόλεμος και η ξηρασία σ’ όλη την Αφρική, ο ανταγωνισμός από την βιομηχανοποιημένη γεωργία - συντηρούν την αστικοποίηση ακόμη κι όταν οι πόλεις έχουν πλέον δραματικά αποδυναμωθεί εξαιτίας του χρέους και της κρίσης. Την ίδια στιγμή η ταχύτερη πληθυσμιακή αύξηση των πόλεων σε συνδυασμό με τις δομικές αναδιρθρώσεις, την νομισματική υποτίμηση και την κρατική οικονομική λιτότητα, έχουν λειτουργήσει ως ο τέλειος τρόπος για τη μαζική παραγωγή παραγκουπόλεων. Σαν αποτέλεσμα, η πλειοψηφία του αστικού κόσμου επιστρέφει ταχύτατα στην εποχή του Ντίκενς.

Η ασύλληπτη επέκταση των παραγκουπόλεων είναι το κύριο θέμα μιας ιστορικής και θλιβερής έκθεσης που δημοσίευσε τον προηγούμενο Οκτώβριο το Πρόγραμμα Ανθρώπινων Οικισμών του ΟΗΕ. Το *The Challenge of the Slums* (στο εξής: *Slums*) είναι η πρώτη πραγματική απόπειρα να ερευνηθεί το μέγεθος της αστικής φτώχειας. Περιλαμβάνει μια ποικιλία περιπτώσεων από την Αμπιτζάν ως το Σύνδνεϋ, με δεδομένα για τα νοικοκυριά που για πρώτη φορά περιλαμβάνουν την Κίνα και το πρώην σοβιετικό μπλοκ. Το *Slums* είναι ασυνήθιστα ειλικρινές. Ένας από τους ερευνητές που συνεργάστηκαν στην έκδοση μού είπε ότι “όσοι σχετίζονται με την ΄Συναινεση της Ουάσιγκτον΄ [Παγκόσμια Τράπεζα, ΔΝΤ, κλπ, που εδρεύουν στην αμερικάνικη πρωτεύουσα] επέμεναν πάντα ότι το πρόβλημα των παραγκουπόλεων δεν οφείλεται στην παγκοσμιοποίηση και την ανισότητα αλλά περισσότερο στην κακή διακυβέρνηση”. Η έκθεση πάντως δεν έχει σχέση με την παραδοσιακή επιφυλακτικότητα και αυτολογοκρισία του ΟΗΕ όταν πρόκειται να κατηγορηθεί ο νεοφιλελευθερισμός, ειδικά τα προγράμματα δομικής αναδιάρθρωσης του ΔΝΤ. “Η πρωταρχική κατεύθυνση των εθνικών και διεθνών παρεμβάσεων τα τελευταία είκοσι χρόνια έχει στην πραγματικότητα αυξήσει την αστική φτώχεια και τις παραγκουπόλεις, έχει αυξήσει τον αποκλεισμό και την ανισότητα και έχει αποδυναμώσει τις τοπικές ελίτ στην προσπάθειά τους να χρησιμοποιήσουν τις πόλεις ως κινητήρες ανάπτυξης”.

Πάντως το *Slums* αφήνει στην άκρη κάποια από τα πιο κρίσιμα ζητήματα που αφορούν στην χρήση της γης και προκαλούνται από την υπερ-αστικοποίηση και τους άτυπους οικισμούς, όπως η άναρχη δόμηση, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και οι αστικές καταστροφές. Επίσης δεν καταφέρνει να ρίξει καθόλου φως στο συνεχόμενο εξοβελισμό της εργασίας από την ύπαιθρο, ούτε κατορθώνει να συμπεριλάβει την διαρκώς αυξανόμενη βιβλιογραφία πάνω στις διαστάσεις της αστικής φτώχειας και της ανεργίας που έχουν να κάνουν με το φύλο. Αλλά παρόλα αυτά, το *Slums* παραμένει μια αξιόλογη έκθεση που μας παρέχει χρήσιμα ερευνητικά στοιχεία.

3. Η ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΙΑΣ

Το βουνό των σκουπιδιών έμοιαζε να απλώνεται ως πολύ μακριά, αλλά μετά, χωρίς ορατά χωρίσματα και όρια, γινόταν κάτι άλλο. Αλλά τι; Ένα συνοθύλευμα απροσδιόριστων κατασκευών. Χαρτόκουτα, κόντρα πλακέ, σάπια πλαίσια, σκουριασμένα και χωρίς τζάμια κουφάρια αυτοκινήτων, είχαν πεταχτεί μαζί σχηματίζοντας κατοικίες.
Michael Thelwell, *The Harder They Come*, 1980

Ο πρώτος δημοσιευμένος ορισμός του "slum" είναι από το 1812, στο *Vocabulary of the Flash Language* του Vaux, και είναι συνώνυμος με τον "σαματά" ή το "εγκληματικό εμπόριο". Πάντως με τα χρόνια της χολέρας των δεκαετιών 1830 και '40, οι φτωχοί μάλλον ζούσαν σε slums παρά τα "εξασκούσαν". Μια γενιά αργότερα, τα slums άρχισαν να απλώνονται στην Αμερική και την Ινδία και γενικά αναγνωρίστηκαν ως ένα διεθνές φαινόμενο. Το κλασσικά slums ήταν διαβόητα για το "τοπικό χρώμα" τους, αλλά οι πολεοδόμοι συμφωνούν γενικά με τον Charles Booth ότι όλα τα slums χαρακτηρίζονταν από ένα αμάλγαμα ετοιμόρροπων κατοικιών, υπερπληθυσμού, φτώχιας και εξαχρείωσης. Φυσικά, για τους φιλελεύθερους του 19ου αιώνα η ηθική διάσταση ήταν καθοριστική και τα slums πρώτα και πάνω απ' όλα γίνονταν αντιληπτά ως τόποι όπου τα κοινωνικά "κατακάθια" σάπιζαν μέσα σε ένα ανήθικο και συχνά ταραχώδες περιβάλλον. Οι συγγραφείς του *Slums* αποφεύγουν τις βικτοριανές προκαταλήψεις, αλλά κατά τ' άλλα κρατάνε τον κλασσικό ορισμό: υπερπληθυσμός, φτωχικές και αυτοσχέδιες κατοικίες, ανεπαρκής πρόσβαση σε φρέσκο νερό και εγκαταστάσεις υγιεινής, καθεστώς ανασφάλειας.

Αυτός ο πολυδιάστατος ορισμός είναι στην πραγματικότητα ένα πολύ συντηρητικό κριτήριο για το τι είναι ένα slum. Πολλοί αναγνώστες θα εκπλαγούν από τα εντι-εμπειρικά συμπεράσματα του ΟΗΕ, ότι μόνο το 16,9% των μεξικάνων κατοίκων πόλεων ζουν σε slums. Μολαταύτα, ακόμη και με αυτό τον περιοριστικό ορισμό, το *Slums* υπολογίζει ότι υπήρχαν τουλάχιστον 921 εκατομμύρια κάτοικοι παραγκουπόλεων το 2001· σχεδόν όσος ο πληθυσμός του πλανήτη όταν ο νεαρός Έγκελς άρχισε να εξερευνά τους άγριους δρόμους του Μάντσεστερ. Πράγματι, ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός έχει πολλαπλασιάσει με ραγδαία ταχύτητα την διαβόητη παραγκούπολη Tom-All-Along του Ντίκενς. Οι κάτοικοι των slums συνιστούν ένα συγκλονιστικό 78,2% του αστικού πληθυσμού των λιγότερων αναπτυσσόμενων χωρών και το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού των πόλεων. Και σε αντίθεση με τις γερασμένες υποδομές των περισσότερων τριτοκοσμικών πόλεων, τουλάχιστον ο μισός πληθυσμός των slums είναι κάτω των 20 ετών.

Τα μεγαλύτερα ποσοστά παγκοσμίως σε κατοίκους slums έχει η Αιθιοπία (ένα απίστευτο 99,4% του αστικού πληθυσμού), το Τσαντ (επίσης 99,4%), το Αφγανιστάν (98,5%) και το Νεπάλ (92%). Αλλά οι φτωχότεροι αστικοί πληθυσμοί είναι μάλλον στην Μαρπούτο και την Κινσάσα όπου (σύμφωνα με άλλες πηγές) τα δύο τρίτα των κατοίκων κερδίζουν λιγότερο από τα απαραίτητα ελάχιστα που χρειάζονται για την καθημερινή τους διατροφή. Στο Δελχί, οι πολεοδόμοι παραπονιούνται για "slums μέσα στα slums" όπου καταληψίες πιάνουν τους μικρούς ανοιχτούς χώρους στην περιφέρεια των οικισμών στους οποίους είχαν μετακινηθεί βιαίως οι φτωχοί των πόλεων στα μέσα του '70. Στο Κάιρο και την Πνομ Πενχ όσοι έχουν φτάσει πρόσφατα στην πόλη καταλαμβάνουν ή νοικιάζουν χώρους στις ταράτσες, δημιουργώντας έτσι slums στον αέρα.

Οι μετρήσεις συχνά εμφανίζουν επίτηδες τους πληθυσμούς των slums πολύ μικρότερους απ' ότι είναι στην πραγματικότητα. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, για παράδειγμα, η Μπανγκόκ είχε ένα "επίσημο" ποσοστό φτώχιας μόλις 5%, αλλά έρευνες αποκάλυψαν ότι σχεδόν το ένα τέταρτο του πληθυσμού (1,6 εκατομμύρια) ζούσε σε slums και καταλήψεις. Ο ΟΗΕ αντίστοιχα, πρόσφατα αποκάλυψε ότι αθέλητα υπο-εκτιμούσε την φτώχια στην Αφρική κατά μεγάλο μέρος. Οι κάτοικοι των slums στην Αγκόλα, για παράδειγμα, είναι κατά πάσα πιθανότητα διπλάσιοι απ' όσοι πιστεύονταν. Με τον ίδιο τρόπο υπο-εκτίμησε τον αριθμό των φτωχών κατοίκων στις πόλεις της Λιβερίας. Δεν είναι περίεργο, μιας και η Μονροβία τριπλασίασε τον πληθυσμό της σε ένα και μόνο χρόνο (1989-90) καθώς οι πανικόβλητοι κάτοικοι της υπαίθρου κατέφευγαν στην πόλη για να γλιτώσουν την βαρβαρότητα του εμφυλίου πολέμου.

Μπορεί να υπάρχουν περισσότερα από 250.000 slums στον πλανήτη. Μόνο οι πέντε μεγαλύτερες μητροπολιτικές περιοχές της νότιας Ασίας (Καράτσι, Μουμπάι, Δελχί, Καλκούτα και Ντάκα) περιλαμβάνουν σχεδόν 15.000 διακριτές κοινότητες slums με συνολικό πληθυσμό μεγαλύτερο των 20 εκατομμυρίων. Ένας ακόμη μεγαλύτερος πληθυσμός στριμώνχεται στην αστικοποιημένη παράκτια ζώνη της δυτικής Αφρικής, ενώ άλλες τεράστιες συσσωρεύσεις φτώχιας εξαπλώνονται στην Ανατολία και τα αιθιοπικά υψίπεδα· αγκαλιάζουν τους πρόποδες των Άνδεων και των Ιμαλαίων· επεκτείνονται ραγδαία γύρω από τους ουρανοξύστες του Μεξικό, του Γιοχάνεσμπουργκ,

της Μανίλα και του Σάο Πάολο και φυσικά γεμίζουν τις όχθες των ποταμών Αμαζόνιου, Νίγηρα, Κονγκό, Νείλου, Τίγρη, Γάγκη, Irrawaddy και Μεκόγκ. Τα κτίσματα στον πλανήτη των slums είναι, παραδόξως, πλήρως ομοιόμορφα και ταυτόχρονα εντελώς μοναδικά. Περιλαμβάνουν τα bustees της Καλκούτα, τα chawls και zoradrattis της Μουμπάι, τα katci abadis του Καράτσι, τα kampungs της Τζακάρτα, τα iskwaters της Μανίλα, τα shammasas του Χαρτούμ, τα umjondolos της Ντουρμπάν, τα intra-murios της Ραμπάτ, τα bidonvilles της Αμπιτζάν, τα baladis του Καίρου, τα gecekondus της Άγκυρας, τα conventillos του Κουίτο, τις favelas της Βραζιλίας, τις villas miseria του Μπουένος Άιρες και τα colonias populares της Πόλης του Μεξικό. Είναι ο τραχύς αντίποδας των οικιστικών θεματικών πάρκων -των αστικών "έξω κόσμων" του Φίλιπ Ντικ- στα οποία η μεσαία τάξη προτιμάει όλο και περισσότερο να κλείνεται.

Ενώ το κλασικό slum ήταν μια πόλη σε αποσάθρωση στο εσωτερικό της πόλης, τα νέα slums εντοπίζονται περισσότερο στις παρυφές της πολεοδομικής εξάπλωσης. Η οριζόντια ανάπτυξη πόλεων όπως το Μεξικό, το Λάγος και η Τζακάρτα είναι τεράστια και η εξάπλωση των slums είναι τόσο πρόβλημα στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όσο η εξάπλωση των προαστίων στις πλούσιες χώρες. Οι χτισμένες περιοχές του Λάγος, για παράδειγμα, διπλασιάστηκαν σε μια δεκαετία, μεταξύ 1985 και 1994. Ο κυβερνήτης της πολιτείας του Λάγος δήλωσε πέρσι ότι "σχεδόν τα δύο τρίτα της συνολικής έκτασης της πολιτείας των 3.577 τετραγωνικών χιλιομέτρων μπορεί να χαρακτηριστεί ως παραγκούπολη". Πράγματι, γράφει ένας απεσταλμένος του ΟΗΕ,

μεγάλο μέρος της πόλης είναι ένα μυστήριο... Σκοτεινοί αυτοκινητόδρομοι διασχίζουν φαράγγια σχηματισμένα από σκουπίδια που σιγοκαίγονται πριν δώσουν τη θέση τους σε δρόμους που στριφογυρίζουν μέσα από τα 200 slums με τις αποχετεύσεις τους να τρέχουν ελεύθερες στο χώρο... Κανείς δεν ξέρει με σιγουριά το μέγεθος του πληθυσμού. Επίσημα είναι 6 εκατομμύρια, αλλά πολλοί ειδικοί τον υπολογίζουν στα 10, αφήνοντας στην άκρη τους φόνους κάθε χρόνο ή την διάδοση του HIV.

Το Λάγος, ακόμη περισσότερο, είναι απλά ο μεγαλύτερος κόμβος μιας αξονικής παραγκούπολης 70 εκατομμυρίων κατοίκων που απλώνεται από την Αμπιτζάν ως την Ιμπαντάν. Πιθανότατα το μεγαλύτερο συνεχόμενο ίχνος αστικής φτώχιας στον πλανήτη.

Η ανάπτυξη των slums, φυσικά, εξαρτάται από την διαθέσιμο χώρο για εγκατάσταση. Ο Winter King σε μια πρόσφατη μελέτη του που δημοσιεύτηκε στο Harvard Law Review, ισχυρίζεται ότι το 85% των κατοίκων των πόλεων στον αναπτυσσόμενο κόσμο "κατέχει ιδιοκτησία παράνομα". Ακαθόριστοι τίτλοι κυριότητας και / ή ασαφή κρατική ιδιοκτησία είναι τα "παραθυράκια" μέσα απ' τα οποία ένα μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας συγκεντρώθηκε στις πόλεις. Οι τρόποι εγκατάστασης στα slums κυμαίνονται σε ένα μεγάλο φάσμα, από υψηλά πειθαρχημένες καταλήψεις γης στην Πόλη του Μεξικό και τη Λίμα, μέχρι περίπλοκα οργανωμένες (και συνήθως παράνομες) αγορές ανοικτοστασίων στις παρυφές του Πεκίνου, του Καράτσι και του Ναϊρόμπι. Ακόμη και σε πόλεις όπως το Καράτσι όπου η περιφέρεια της πόλης είναι τυπικά ιδιοκτησία της κυβέρνησης "συνεχίζουν να βγαίνουν τεράστια κέρδη για τον ιδιωτικό τομέα σε βάρος των φτωχικών νοικοκυριών απ' τα κερδοσκοπικά παιχνίδια με τη γη". Συνήθως διάφοροι εθνικοί και τοπικοί πολιτικοί μηχανισμοί συναινούν στην εγκατάσταση άτυπων οικισμών (και στην παράνομη ιδιωτική κερδοσκοπία) όσο μπορούν να ελέγχουν πολιτικά τα slums και να απομυζούν την τακτική ροή από μίζες και νοίκια. Χωρίς επίσημους τίτλους γης και κυριότητας για τις κατοικίες τους, οι κάτοικοι των slums υποχρεώνονται σε ημι-φεουδαρχικές εξαρτήσεις με τοπικούς παράγοντες και κομματικούς βαρόνους. Η ανυπακοή μπορεί να σημαίνει έξωση ή ακόμη και γκρέμισμα ολόκληρων γειτονιών.

Οι εγκαταστάσεις, εντωμεταξύ, είναι πολύ πίσω σε σχέση με κάθε στάνταρ αστικοποίησης και οι παραγκούπολεις συχνά είναι έξω από τα συστήματα πρόνοιας ή τα δίκτυα υγιεινής. Γενικά στις φτωχικές περιοχές των λατινοαμερικάνικων πόλεων υπάρχει μεγαλύτερη πρόνοια από αυτές της νότιας Ασίας, οι οποίες όμως διαθέτουν το ελάχιστο των δημόσιων υπηρεσιών, όπως το νερό και το ηλεκτρικό, που λείπουν όμως από τις περισσότερες αφρικανικές παραγκούπολεις. Όπως στο βικτωριανό Λονδίνο, η μόλυνση του νερού από ανθρώπινα και ζωικά απόβλητα παραμένει η κύρια αιτία χρόνιων διαρροϊκών ασθενειών που σκοτώνουν τουλάχιστον δύο εκατομμύρια βρέφη και παιδιά κάθε χρόνο. Περίπου το 57% των αφρικανών κατοίκων πόλεων δεν έχουν πρόσβαση σε στοιχειώδη υγιεινή και σε πόλεις όπως το Ναϊρόμπι οι φτωχοί βασίζονται στις "ιπτάμενες τουαλέτες" (χέσιμο σε πλαστικές σακούλες). Στη Μουμπάι το πρόβλημα υγιεινής μετριέται με την αναλογία μιας τουαλέτας για κάθε 500 κατοίκους στις φτωχότερες περιοχές. Μόλις το 11% των φτωχικών γειτονιών στη Μανίλα και 18% στην Ντάκα διαθέτουν κανονικά μέσα για την απόρριψη των αποχετεύσεων. Χωρίς να υπολογίζεται η έκταση του HIV / AIDS, ο ΟΗΕ θεωρεί ότι δύο στους πέντε αφρικανούς κατοίκους παραγκούπολεων ζουν σε τέτοια φτώχεια που είναι κυριολεκτικά και άμεσα

“απειλητική για την ίδια την ζωή”.

Οι φτωχοί των πόλεων, εντωμεταξύ, υποχρεώνονται να εγκατασταθούν σε μέρη επικίνδυνα και κατά τ’ άλλα εντελώς ακατάλληλα για χτίσιμο, σε απόκρημνες πλαγιές, όχθες ποταμών και εδάφη που πλημμυρίζουν διαρκώς. Αλλιώς καταλαμβάνουν χώρους στις θανατηφόρες σκιές διυλιστηρίων, χημικών εργοστασίων, χωματερών με τοξικά ή στα όρια αυτοκινητόδρομων και σιδηροδρόμων. Σαν αποτέλεσμα, έχει “παραχθεί” από την φτώχεια ένα πρόβλημα αστικών καταστροφών πολύ συχνό και έντονο, όπως δείχνουν οι συχνές πλημμύρες στην Μανίλα, οι φωτιές στους αγωγούς πετρελαίου στην Πόλη του Μεξικό και την Cubatao (Βραζιλία), η καταστροφή στην Μπονάλ της Ινδίας, μια έκρηξη σε εγκαταστάσεις πυρομαχικών στο Λάγος και οι καταστροφικές πλημμύρες λάσπης στο Κάρakas, την Λα Παζ και την Tegucigalpa. Επιπλέον, οι παραπεταμένες κοινότητες της αστικής φτώχειας είναι ευάλωτες στις ξαφνικές εκρήξεις της κρατικής βίας, όπως η διαβόητη κατεδάφιση με μπουλντόζες του παραλιακού slum του Λάγος (“ένα απεχθές θέαμα για την γειτονική κοινότητα του Victoria Island, ένα φρούριο για τους πλούσιους”) ή η ισοπέδωση το 1995 εν μέσω παγωμένου καιρού, της τεράστιας πόλης-κατάληψης Zhejiangcun στα όρια του Πεκίνου.

Αλλά τα slums, παρόλη την ανασφάλεια και τις τραγικές συνθήκες, έχουν ένα “λαμπρό” μέλλον. Η ύπαιθρος για λίγο καιρό ακόμη θα περιλαμβάνει την πλειοψηφία των φτωχών παγκοσμίως, αλλά αυτός ο αμφισβητούμενος τίτλος θα περάσει σίγουρα στα slums μέσα στις επόμενες δεκαετίες. Τουλάχιστον η μισή επικείμενη αύξηση του τριτοκοσμικού αστικού πληθυσμού θα αφορά τις άτυπες κοινότητες. Δύο δισεκατομμύρια κάτοικοι των slums ως το 2030 ή 2040 είναι μια τερατώδης, ασύλληπτη προοπτική, αλλά η αστική φτώχεια υπερκαλύπτει και υπερβαίνει τα slums per se. Πράγματι, το *Slums* υπογραμμίζει ότι σε κάποιες πόλεις η πλειοψηφία των φτωχών ζει στην πραγματικότητα έξω από τα slums με την αυστηρή έννοια. Οι ερευνητές του παγκόσμιου παρατηρητήριου του ΟΗΕ προειδοποιούν ότι ως το 2020 “η αστική φτώχεια στον κόσμο θα φτάσει το 45-50%”.

4. ΤΟ BIG BANG ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΦΤΩΧΙΑΣ

Μετά τα μυστήρια γέλια τους, άλλαζαν ξαφνικά θέμα περνώντας σε άλλα πράγματα. Πως θ’ άντεχαν οι άνθρωποι πίσω στο σπίτι το SAP;
Fidelis Balogun, *Adjusted Lives*, 1995

Η εξέλιξη της νέας αστικής φτώχειας δεν ήταν μια γραμμική ιστορική εξέλιξη. Η αργή επέκταση των τρωγλών στο κέλυφος της πόλης επιταχύνθηκε από θύελλες φτώχειας και ξαφνικές εκρήξεις στο χτίσιμο νέων slums. Στη συλλογή του με ιστορίες, *Adjusted Lives*, ο νιγηριανός συγγραφέας Fidelis Balogun περιγράφει την έναρξη του SAP (Structural Adjustment Program: Πρόγραμμα Δομικής Αναδιάρθρωσης) του ΔΝΤ στα μέσα της δεκαετίας του ’80 σαν κάτι αντίστοιχο με μια μεγάλη φυσική καταστροφή που κατέστρεψε για πάντα την παλιά ψυχή του Λάγος και “σκλάβωσε ξανά” τον νιγηριανό αστικό πληθυσμό.

Η περίεργη λογική αυτού του οικονομικού προγράμματος ήταν ότι για να αποκαταστήσουν τη ζωτικότητα σε μια ετοιμοθάνατη οικονομία, κάθε χυμός έπρεπε πρώτα να στραγγιστεί από την μη προνομιούχα πλειοψηφία των ανθρώπων. Η μεσαία τάξη γρήγορα εξαφανίστηκε και τα βουνά σκουπιδιών των εξαιρετικά πλούσιων και λίγων έγιναν το φαγητό της αυξανόμενης πλειοψηφίας των απολύτως φτωχών. Η μετανάστευση προς τις πλούσιες πετρελαιοπαραγωγές χώρες της Μέσης Ανατολής και τον δυτικό κόσμο πήρε διαστάσεις πλημμύρας.

Η κριτική του Balogun για “τις ακατάπαυστες ιδιωτικοποιήσεις και την πείνα για όλο και περισσότερες” ή η απαρίθμηση των απεχθών συνεπειών του SAP, θα φαινόταν πολύ οικίες σε όσους επιβίωσαν όχι μόνο από τα υπόλοιπα 30 αφρικανικά SAP, αλλά και σε εκατομμύρια ασιατών και λατινοαμερικάνων. Η δεκαετία του ’80, όταν το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα χρησιμοποίησαν το χρέος για να αναδιρθώσουν τις οικονομίες του Τρίτου Κόσμου, είναι η περίοδος που τα slums έγιναν αναπόφευκτη προοπτική, όχι μόνο για τους φτωχούς εσωτερικούς μετανάστες, αλλά επίσης και για εκατομμύρια ανθρώπων που παραδοσιακά κατοικούσαν στις πόλεις, που περιθωριοποιήθηκαν ή ξέπεσαν στη μιζέρια εξαιτίας της βίας της “αναδιάρθρωσης”.

Όπως τονίζει και το *Slums*, τα SAP ήταν “εσκεμμένα ενάντια στις πόλεις από τη φύση τους” και ήταν σχεδιασμένα να αντιστρέψουν κάθε τάση υπέρ των πόλεων που προηγουμένως υπήρχαν στις πολιτικές πρόνοιες, τον προϋπολογισμό ή τις κυβερνητικές επενδύσεις. Παντού το ΔΝΤ - ενεργώντας ως εισπράκτορας για τις μεγάλες τράπεζες με την ενίσχυση των κυβερνήσεων Ρέιγκαν

και Μπους - πρόσφερε στις φτωχές χώρες την ίδια θανατηφόρα συνταγή της υποτίμησης, των ιδιωτικοποιήσεων, της ακύρωσης των ελέγχων στις εισαγωγές και των επιδοτήσεων στα τρόφιμα, την υποχρεωτική κάλυψη του κόστους στην υγεία και την εκπαίδευση και της ανελέητης συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα. (Το 1985, σε ένα διαβόητο τηλεγράφημα του υπουργού οικονομικών George Shultz προς τους αξιωματούχους της USAID, διάτασε: "στις περισσότερες περιπτώσεις οι δημόσιες επιχειρήσεις πρέπει να ιδιωτικοποιηθούν"). Την ίδια στιγμή τα SAP εξουθένωσαν τους μικρο-ιδιοκτήτες γης με την κατάργηση των επιδοτήσεων και το σπρώξιμό τους, με την προτροπή "κολύμπα ή πνίξου", στις διεθνείς αγορές όπου κυριαρχούν οι πρωτοκοσμικές αγροτικές επιχειρήσεις.

Τα προγράμματα δομικής αναδιάρθρωσης αφαιρέσαν υποκριτικά τις "πατερίτσες", δηλαδή τους προστατευτικούς δασμούς και τις επιδοτήσεις, που οι αναπτυσσόμενες χώρες εφάρμοζαν ιστορικά στην εξέλιξη τους από την αγροτική οικονομία προς τον δευτερογενή τομέα και τις υπηρεσίες. Το *Slums* υποστηρίζει το ίδιο όταν λέει ότι "η κυριότερη αιτία στην αύξηση της φτώχειας και της ανισότητας κατά τις δεκαετίες '80 και '90 είναι η υποχώρηση του κράτους". Συμπληρωματικά προς την άμεση μείωση των δημοσίων δαπανών που επέβαλλαν τα SAP, οι συγγραφείς τονίζουν επίσης τον λιγότερο φανερό περιορισμό της κρατικών αρμοδιοτήτων που έχει προκαλέσει η "αποκέντρωση και υποκατάσταση": η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε χαμηλότερα κλιμάκια της διοίκησης και ειδικά τις ΜΚΟ που συνδέονται απευθείας με τους διεθνείς ανθρωπιστικούς οργανισμούς.

Η όλη δομή, υποτίθεται αποκεντρωμένη, είναι ξένη προς το πνεύμα των χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου, ενώ είναι πολύ ταιριαστή στις δραστηριότητες μιας παγκόσμιας ηγεμονίας. Η κυρίαρχη διεθνής οπτική γίνεται έτσι το de facto παράδειγμα ανάπτυξης και όλος ο κόσμος γρήγορα ενοποιείται σε μια κοινή κατεύθυνση με βάση αυτά που υποστηρίζουν οι δωρητές και οι διεθνείς οργανισμοί.

Οι πόλεις της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής ήταν που χτυπήθηκαν περισσότερο από την κατασκευασμένη κρίση που μηχανεύτηκαν το ΔΝΤ και ο Λευκός Οίκος. Πράγματι, σε πολλές χώρες, οι οικονομικές συνέπειες των SAP κατά τη δεκαετία του '80, σε συνδυασμό με την παρατεταμένη ξηρασία, τις υψηλές τιμές πετρελαίου και την εκτίναξη των επιτοκίων, ήταν πιο βαριές και με μεγαλύτερη διάρκεια σε σχέση με την μεγάλη κρίση του '29.

Ο απολογισμός των δομικών αναδιρθρώσεων στην Αφρική περιλαμβάνει φυγή κεφαλαίων, κατάρρευση της βιομηχανίας, οριακή ή αρνητική αύξηση των εσόδων από εξαγωγές, δραστικές περικοπές στις δημόσιες υπηρεσίες, αύξηση των τιμών και δριμεία πτώση των πραγματικών μισθών. Στην Κινσάσα οι αναδιρθρώσεις εξόντωσαν την μικρομεσαία τάξη των δημοσίων υπαλλήλων και προκάλεσαν μια απίστευτη πτώση των πραγματικών μισθών και συνακόλουθα μια εφιαλτική αύξηση της εγκληματικότητας και των ληστρικών συμμοριών. Στην Νταρ Ες Σαλάμ οι κατά κεφαλή δαπάνες για δημόσιες υπηρεσίες έπεφταν 10% κάθε χρόνο όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, μια πραγματική αποψίλωση του κράτους. Στο Χαρτούμ η φιλελευθεροποίηση και οι δομικές αναδιρθρώσεις, σύμφωνα με τοπικούς ερευνητές, προκάλεσαν τη δημιουργία 1,1 εκατομμυρίου "νεόφτωχων", κυρίως από τις τάξεις των μισθωτών υπαλλήλων του δημόσιου τομέα. Στην Αμπιτζάν, μια από τις λίγες αφρικανικές πόλεις με σημαντικό βιομηχανικό τομέα και μοντέρνες αστικές υπηρεσίες, η υπαγωγή σε καθεστώς SAP οδήγησε με ακρίβεια στην αποβιομηχανοποίηση, το πάγωμα των κατασκευών και σε μια επιταχυνόμενη διάλυση στην δημόσια υγιεινή και τις μεταφορές. Στην Νιγηρία της τεράστιας φτώχειας, η αυξανόμενη αστικοποίηση στο Λάγος, την Ιμπαντάν και άλλες πόλεις, έφτασε από το 28% το 1980 σε 66% το 1996. "Σήμερα το κατά κεφαλή εισόδημα των 260 δολαρίων" λέει η Παγκόσμια Τράπεζα "είναι κάτω από αυτό της εποχής της ανεξαρτησίας 40 χρόνια πριν και κάτω από το επίπεδο των 370 δολαρίων που είχε φτάσει το 1985."

Στην Λατινική Αμερική, τα SAP (που συχνά επιβάλλονταν από δικτατορικές κυβερνήσεις) αποδιάρθρωσαν την αγροτική οικονομία και στις πόλεις κατασπάραξαν την απασχόληση και την κατοικία. Το 1970 οι γκεβαρικές θεωρίες των εστών εξέγερσης στην ύπαιθρο εξακολουθούσαν να αντιστοιχούν σε μια πραγματικότητα όπου η φτώχεια της υπαίθρου (75 εκατομμύρια φτωχοί) ξεπερνούσε κατά πολύ αυτή των πόλεων (44 εκατομμύρια φτωχοί). Αλλά στα τέλη του '80 η μεγάλη πλειοψηφία των φτωχών (115 εκατομμύρια) ζούσε στις αστικές *colonias* και *villas miserias* παρά στα αγροκτήματα ή τα χωριά (80 εκατομμύρια).

Εντωμεταξύ, η ανισότητα στις πόλεις εξερράγη. Στο Σαντιάγκο, η δικτατορία του Πινοσέτ γκρέμισε τις παραγκούπολεις και κυνήγησε τους ριζοσπάστες που έκαναν καταλήψεις. Έτσι οι φτωχές οικογένειες υποχρεώθηκαν να γίνουν *allegados*, ζώντας δύο ή και τρεις μαζί σε μικροσκοπικές νοικιασμένες τρώγλες. Στο Μπουένος Άιρες το μερίδιο των πλούσιων σε εισοδήματα αυξήθηκε κι

από 10πλάσιο των φτωχών που ήταν στο 1984 έφτασε στο 24πλάσιο το 1989. Στη Λίμα, όπου η αξία του κατώτατου μισθού έπεσε κατά 83% στη διάρκεια της κρίσης που προκάλεσε το ΔΝΤ, το ποσοστό των νοικοκυριών που ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας αυξήθηκε από 17% το 1985 σε 44% το 1990. Γενικά, σε όλη την Λατινική Αμερική, η δεκαετία του '80 βάθυνε ακόμη περισσότερο τα κοινωνικά χάσματα και όξυνε τις αιχμές της πιο ακραίας κοινωνικής τοπογραφίας του κόσμου.

Σε όλο τον Τρίτο Κόσμο το οικονομικό σοκ του '80 υποχρέωσε τους ανθρώπους να ανασυνταχτούν με κέντρο τα ισχνά εισοδήματα του νοικοκυριού και κυρίως τις ικανότητες επιβίωσης και την απελπισμένη επινοητικότητα των γυναικών. Στην Κίνα και τις βιομηχανικές πόλεις της νοτιοανατολικής Ασίας, εκατομμύρια γυναικών δουλεύουν ως μαθητευόμενες στις αλυσίδες συναρμολόγησης και τα άθλια εργοστάσια. Στην Αφρική και το μεγαλύτερο μέρος της Λατινικής Αμερικής (με εξαίρεση τις μεξικάνικες πόλεις των βόρειων συνόρων) δεν υπάρχει καν αυτή η δυνατότητα. Αντίθετα, η αποβιομηχάνιση και ο αποδεκατισμός των νόμιμων θέσεων εργασίας εξανάγκασε τις γυναίκες να σκαρφιστούν νέους τρόπους επιβίωσης, ως εργάτριες με το κομμάτι, πωλήτριες αλκοόλ, πλανόδιες πωλήτριες, καθαρίστριες, πλύντριες, ρακοσυλλέκτριες, νοσοκόμες και πόρνες. Στην Λατινική Αμερική όπου η συμβολή της γυναικείας εργατικής δύναμης ήταν πάντα μικρότερη από άλλες ηπείρους, η είσοδος των γυναικών στη μαύρη εργασία του τριτογενούς κατά τη διάρκεια του '80 ήταν ιδιαίτερα δραματική. Στην Αφρική, όπου η κεντρική εικόνα των μαύρων εργασιών είναι οι γυναίκες που κρατάνε τα φτωχομάγαζα ή το μικρο-λαθρεμπόριο στο δρόμο, ο Christian Rogerson μας υπενθυμίζει ότι οι περισσότερες γυναίκες σ' αυτούς τους ανεπίσημους τομείς δεν είναι αυτο-απασχολούμενες ή οικονομικά ανεξάρτητες, αλλά δουλεύουν για κάποιον άλλο. Αυτά τα πανταχού παρόντα άθλια δίκτυα μικρο-εκμετάλλευσης, με τους φτωχούς να εκμεταλλεύονται τους ακόμα φτωχότερους, συνήθως αγνοούνται στις έρευνες για τον άτυπο τομέα.

Η αστική φτώχεια είναι επίσης γυναικεία σε μεγάλο βαθμό στις πρώην ανατολικές χώρες μετά την καπιταλιστική "απελευθέρωση" το 1989. Στις αρχές των '90 η ακραία φτώχεια στις πρώην "μεταβατικές χώρες" (όπως τις αποκαλεί ο ΟΗΕ) έφτασε από τα 14 εκατομμύρια στα 168· μια μαζική εξαθλίωση σχεδόν χωρίς προηγούμενο στην ιστορία. Στην Κίνα αυτή η οικονομική καταστροφή αποφεύχθηκε εν μέρει εξαιτίας της τόσο διαφημισμένης αύξησης εισοδημάτων στις παράκτιες κινέζικες πόλεις. Αλλά το οικονομικό "θαύμα" της Κίνας στην πραγματικότητα οφείλεται στην απίστευτη όξυνση των μισθολογικών ανισοτήτων μεταξύ των εργατών στις πόλεις κατά την περίοδο 1988-1999. Οι γυναίκες και οι μειονότητες ήταν αυτές που πλήρωσαν το πιο βαρύ τίμημα.

Στη θεωρία, φυσικά, η δεκαετία του '90 θα διόρθωνε τα λάθη των '80 και θα επέτρεπε στις τριτοκοσμικές πόλεις να κερδίσουν έδαφος και να καλύψουν το χάσμα της ανισότητας που δημιούργησαν τα SAP. Την οδύνη της αναδιάρθρωσης θα έπρεπε να ακολουθήσει η αναληθητική δράση της παγκοσμιοποίησης. Πράγματι, η δεκαετία του '90, όπως σημειώνει σαρκαστικά το *Slums*, ήταν η πρώτη δεκαετία που η παγκόσμια ανάπτυξη των πόλεων εξελίχθηκε εν μέσω των σχεδόν ουτοπικών παραμέτρων της νεοκλασικής ελευθερίας της αγοράς.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 το εμπόριο συνέχισε να επεκτείνεται με ασύλληπτους ρυθμούς, περιοχές κλειστές στην αγορά άνοιξαν και οι στρατιωτικές δαπάνες υποχώρησαν... Όλα τα αναγκαία μέσα της παραγωγής έγιναν φτηνότερα, καθώς τα επιτόκια έπεφταν μαζί με τις τιμές των βασικών εμπορευμάτων. Το κεφάλαιο απελευθερώθηκε από τους εθνικούς ελέγχους και μπορούσε να μετακινηθεί άμεσα στις πιο παραγωγικές περιοχές. Στα πλαίσια αυτού του σχεδόν τέλειου οικονομικού περιβάλλοντος, σύμφωνα με το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο οικονομικό δόγμα, δεν θα ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι η δεκαετία θα συνοδευόταν από μια ασυναγώνιστη ευμάρεια και κοινωνική δικαιοσύνη.

Το αποτέλεσμα πάντως ήταν η φτώχεια να συσσωρεύεται ακατάπαυστα και τα χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών να μεγαλώνει, όπως έκανε και τα προηγούμενα 20 χρόνια, όπως και το χάσμα των εισοδημάτων στο εσωτερικό των περισσότερων χωρών. Η παγκόσμια ανισότητα, ακόμη και με βάση της μετρήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, έφτασε σε πρωτόγνωρα μεγέθη. Μαθηματικά, αυτό ήταν ισοδύναμο με μια κατάσταση κατά την οποία τα φτωχότερα δύο τρίτα του πλανήτη διέθεταν μηδενικό εισόδημα και το υπόλοιπο ένα τρίτο τα πάντα.

5. ΜΙΑ ΠΛΕΟΝΑΖΟΥΣΑ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ;

Έπρεπε να ανοίξουμε το δρόμο μας για την Πόλη κι αρπαζόμασταν απ' τις χιλιάδες σωτήριες ρωγμές...

Οι άγριες τεκτονικές κινήσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης από το 1978 είναι ανάλογες της καταστροφικής εξέλιξης που οδήγησε στον σχηματισμό του "τρίτου κόσμου", την εποχή του ύστερου βικτοριανού ιμπεριαλισμού (1870-1900). Στην περίπτωση της δεύτερης, η καταναγκαστική ενσωμάτωση της τεράστιας αυτοσυντηρούμενης αγροτιάς της Ασίας και της Αφρικής στην παγκόσμια αγορά προκάλεσε τον θάνατο εκατομμυρίων από την πείνα και το ξεριζώμα ακόμη περισσότερων από τους παραδοσιακούς τρόπους εκμετάλλευσης της γης. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η ημι-προλεταριοποίηση της υπαίθρου: η δημιουργία μιας τεράστιας παγκόσμιας τάξης εξαθλιωμένων χωρικών και εργατών γης που δεν διέθεταν κανένα ουσιαστικό μέσο επιβίωσης. (Σαν αποτέλεσμα, ο εικοστός αιώνας έγινε η εποχή όχι μόνο των επαναστάσεων στις πόλεις όπως είχε φανταστεί ο κλασικός μαρξισμός, αλλά και των επικών αγροτικών εξεγέρσεων και εθνικοαπελευθερωτικών πολέμων που στηρίχτηκαν στους χωρικούς.) Η δομική αναδιάρθρωση, όπως θα φανεί, έχει δουλέψει έναν ισοδύναμο δομικό μετασχηματισμό του ανθρώπινου μέλλοντος. Όπως συμπεραίνουν οι συγγραφείς του *Slums*: " οι πόλεις αντί να γίνουν εστία ανάπτυξης και ευημερίας, έγιναν η χωματερή του πλεονάζοντος πληθυσμού που δουλεύει στον άτυπο τομέα υπηρεσιών και εμπορίου με χαμηλούς μισθούς και χωρίς καμιά προστασία".

Πράγματι, η παγκόσμια άτυπη εργατική τάξη (που καλύπτει -αλλά δεν ταυτίζεται με- τον πληθυσμό των slums) έχει φτάσει σχεδόν το ένα δισεκατομμύριο, κάνοντάς-την την ταχύτερα αναπτυσσόμενη και πρωτοφανή κοινωνική τάξη στον πλανήτη. Από τότε που ο ανθρωπολόγος Keith Hart, δουλεύοντας στην Άκρα, πρώτος συνέλαβε την έννοια του "άτυπου τομέα", το 1973, μια τεράστια φιλολογία (που κατά βάση αποτυγχάνει να διακρίνει την μικρο-συσσώρευση από την υπο-επιβίωση) έχει αναπτυχθεί γύρω από τα απίστευτα θεωρητικά και εμπειρικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η μελέτη των στρατηγικών επιβίωσης των φτωχών στις πόλεις. Αλλά υπάρχει μια ελάχιστη συμφωνία, ότι η κρίση της δεκαετίας του '80 έχει αντιστρέψει τις θέσεις του άτυπου και του επίσημου τομέα, προωθώντας τις άτυπες μεθόδους επιβίωσης ως τον νέο κύριο τρόπο ζωής στις περισσότερες τριτοκοσμικές πόλεις.

Ο Alejandro Portes και η Kelly Hoffman εκτίμησαν πρόσφατα τις συνολικές συνέπειες των SAP και της φιλελευθεροποίησης πάνω στις ταξικές δομές των λατινοαμερικάνικων πόλεων από το 1970. Το συμπέρασμα που κατέληξαν είναι ότι τόσο οι δημόσιοι υπάλληλοι, όσο και το επίσημο προλεταριάτο φθίνουν σε κάθε χώρα της περιοχής. Αντιθέτως, ο άτυπος τομέας της οικονομίας, μαζί με μια γενική κοινωνική ανισότητα, έχουν διογκωθεί δραματικά. Σε αντίθεση με άλλους ερευνητές κάνουν μια κρίσιμη διάκριση μεταξύ των άτυπων αστών με μικρά εισοδήματα ("το σύνολο των ιδιοκτητών μικρο-επιχειρήσεων με λιγότερους από πέντε εργάτες, συν τους αυτο-απασχολούμενους επαγγελματίες και του τεχνικούς") και του άτυπου προλεταριάτου ("το σύνολο των αυτο-απασχολούμενων εργατών πλην των επαγγελματιών και τεχνικών, συν των οικιακών υπηρετών και των εργατών με μισθό ή χωρίς σε μικρο-επιχειρήσεις"). Υποστηρίζουν ότι το κοινωνικό στρώμα των μικρο-επιχειρηματιών, που τόσο πολύ αποτελούν αντικείμενο θαυμασμού στις βορειοαμερικανικές οικονομικές σχολές, συχνά εκτοπίζουν τους επαγγελματίες του δημόσιου τομέα ή τους απολυμένους ειδικευμένους εργάτες. Από τη δεκαετία του '80 έχουν αυξηθεί από 5 σε 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των πόλεων· μια τάση που αντανακλά την "εξαναγκαστική επιχειρηματοποίηση που έχει επιβληθεί σε πρώην μισθωτούς απασχολούμενους, εξαιτίας της παρακμής της επίσημης απασχόλησης."

Συνολικά, σύμφωνα με το *Slums*, οι άτυποι εργάτες είναι περίπου τα δύο-πέμπτα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του αναπτυσσόμενου κόσμου. Σύμφωνα με έρευνες της Inter-American Development Bank, η άτυπη οικονομία απασχολεί σήμερα το 57% της λατινοαμερικάνικης εργατικής δύναμης και παρέχει τις 4 στις 5 νέες θέσεις εργασίας. Άλλες πηγές δείχνουν ότι περισσότεροι από τους μισούς ινδονήσιους κατοίκους πόλεων και το 65% των κατοίκων της Ντάκα συντηρούνται από τον άτυπο τομέα. Το *Slums*, όπως κι άλλες έρευνες, καταλήγει ότι η άτυπη οικονομική δραστηριότητα αντιπροσωπεύει το 33 με 40% της απασχόλησης στις πόλεις της Ασίας, το 60 με 75% στην κεντρική Αμερική και το 60% στην Αφρική. Πράγματι, στις υποσαχάριες πόλεις η δημιουργία "επίσημων θέσεων εργασίας" έχει πάψει να υφίσταται κυριολεκτικά. Στην Ζιμπάμπουε, μια έρευνα του ILO (Διεθνής Οργανισμός Εργασίας) για την αγορά εργασίας υπό το καθεστώς του "στασιμοληθωρισμού" που προκάλεσαν οι δομικές αναδιարθρώσεις στις αρχές του '90, βρήκε ότι ο επίσημος τομέας δημιουργούσε μόλις 10.000 θέσεις εργασίας κατ' έτος, ενώ η εργατική δύναμη στις πόλεις αύξανε κατά 300.000 και περισσότερους κάθε χρόνο. Αντίστοιχα και το *Slums* εκτιμά ότι πάνω από 90% των νέων θέσεων εργασίας στις αφρικανικές πόλεις την επόμενη δεκαετία θα προέρχεται με κάποιο τρόπο από τον άτυπο τομέα.

Οι ειδήμονες του άγριου καπιταλισμού μπορεί να βλέπουν σ' αυτόν τον τεράστιο πληθυσμό περιθωριοποιημένων εργατών, περισσιών υπηρετών και πρώην χωρικών, μια ξέφρενη κυφέλη φιλόδοξων επιχειρηματιών που διεκδικούν τίτλους ιδιοκτησίας και ελεύθερο ανταγωνισμό. Αλλά έχει περισσότερο βάση να θεωρήσουμε την πλειοψηφία των άτυπων εργατών ως την "ενεργή" ανεργία, που δεν έχει άλλη επιλογή από το να επιβιώσει με κάποιο τρόπο ή να πεινάσει. Τα 100 εκατομμύρια παιδιών του δρόμου σ' όλο τον κόσμο μάλλον δύσκολα θ' αρχίσουν να καταθέτουν αιτήσεις για έναρξη επαγγέλματος ή να πουλάνε προθεσμιακά συμβόλαια για τσιχλόφουσκες. Ούτε οι περισσότεροι από τα 70 εκατομμύρια "ελαστικών εργατών" της Κίνας, που επιβιώνουν στα μουλωχτά στις περιφέρειες των πόλεων, θα "καπιταλιστικοποιηθούν" τελικά ως μικροί εργολάβοι ή θα ενσωματωθούν στην επίσημη εργατική τάξη. Και η άτυπη εργατική τάξη -παντού υποκείμενη σε μικρή ή μεγάλη εκμετάλλευση- είναι παγκοσμίως στερημένη προστασίας από εργατικούς νόμους και κανονισμούς.

Ακόμη περισσότερο, όπως δείχνει και ο Alain Dubresson στην περίπτωση της Αμπιτζάν, "ο δυναμισμός της χειροτεχνικής οικονομίας και του εμπορίου μικρής κλίμακας εξαρτάται κυρίως από τη ζήτηση από τους μισθωτούς". Προειδοποιεί ότι είναι εξαιρετικά απατηλή η ψευδαίσθηση που καλλιεργεί ο ILO και η Παγκόσμια Τράπεζα, ότι "ο άτυπος τομέας μπορεί να υποκαταστήσει αποτελεσματικά τον επίσημο και να στηρίξει μια διαδικασία συσσώρευσης επαρκή για μια πόλη με πληθυσμό μεγαλύτερο των 2,5 εκατομμυρίων". Η προειδοποίησή του αντηχεί τον Christian Rogerson ο οποίος, κάνοντας την διάκριση μεταξύ επιβίωσης και αυξανόμενης μικρο-επιχειρηματικότητας, γράφει για την τελευταία: "γενικά, τα εισοδήματα που δημιουργούν τέτοιες επιχειρήσεις, που κατά πλειοψηφία τις κρατάνε γυναίκες, συνήθως πέφτουν κάτω ακόμη κι από τα μίνιμουμ στάνταρ της επιβίωσης· επιπλέον δεν απαιτούν παρά ελάχιστη επένδυση κεφαλαίου, σχεδόν καθόλου δεξιότητες και παρέχουν εξαιρετικές μικρές πιθανότητες εξέλιξης σε βιώσιμη επιχείρηση". Στην Αφρική με τους μισθούς ακόμη και του επίσημου τομέα να είναι εξαιρετικά χαμηλοί, τόσο που οι οικονομολόγοι δεν μπορούν να καταλάβουν πως γίνεται να επιβιώνουν οι εργάτες (ο αποκαλούμενος "γρίφος του μισθού"), ο άτυπος τριτογενής τομέας έχει γίνει η αρένα ένα ακραίου δαρβινικού ανταγωνισμού μεταξύ των φτωχών. Ο Rogerson αναφέρει τα παραδείγματα της Ζιμπάμπουε και της Νοτίου Αφρικής όπου ο ελεγχόμενος από τις γυναίκες άτυπος τομέας των μαγειριών ή των *spazas* είναι τώρα δραματικά διογκωμένος και υποφέρει από καταρρέουσα κερδοφορία.

Μ' άλλα λόγια, η πραγματική μακροοικονομική τάση της άτυπης εργασίας είναι η αναπαραγωγή της απόλυτης φτώχειας. Αλλά αν και το άτυπο προλεταριάτο δεν είναι οι φτωχότεροι των φτωχών, δεν είναι ούτε ένας "εφεδρικός στρατός εργασίας", ούτε ένα "λούμπεν προλεταριάτο" με οποιαδήποτε έννοια του δέκατου ένατου αιώνα. Για να λέμε την αλήθεια, ένα τμήμα του είναι η αόρατη εργατική δύναμη της επίσημης οικονομίας και πολυάριθμες μελέτες έχουν δείξει πως τα δίκτυα υπο-εργολάβων της WalMart κι άλλων μεγα-εταιρειών έχουν διεισδύσει βαθιά στη μιζέρια των *colonias* και των *chawls*. Αλλά στο τέλος της μέρας, η πλειοψηφία των τρωγλοδυτών των πόλεων είναι οι πραγματικά κι απόλυτα ανέστιοι της σύγχρονης διεθνούς οικονομίας.

Τα slums, φυσικά, έλκουν την καταγωγή τους από την παγκόσμια ύπαιθρο όπου ο ακαταμάχητος ανταγωνισμός των μεγάλων αγροτικών βιομηχανιών έχει κάνει κομμάτια την παραδοσιακή κοινωνία της ύπαιθρου. Καθώς οι αστικές περιοχές χάνουν την ικανότητα απορρόφησης, τα slums παίρνουν την θέση τους κι ο αστικός εκφυλισμός αντικαθιστά την εκφυλισμένη ύπαιθρο ως χωματερή της πλεονάζουσας εργατικής δύναμης που μπορεί κι επιβιώνει με όλο και πιο ηρωικούς άθλους αυτο-εκμετάλλευσης και όλο και μεγαλύτερο κατακερματισμό των ήδη εξαντλημένων τρόπων επιβίωσης. Ο "εκσυγχρονισμός", η "ανάπτυξη" και τώρα η αχαλίνωτη "αγορά" τα κατάφεραν τελικά. Η εργατική δύναμη ενός δισεκατομμυρίου εργατών έχει εξοριστεί από το παγκόσμιο σύστημα, και ποιος μπορεί να φανταστεί οποιοδήποτε πιθανό σενάριο, κάτω από το καθεστώς νεοφιλελευθερισμού, με βάση το οποίο θα ενσωματωθούν ξανά ως παραγωγικοί εργάτες ή μαζικοί καταναλωτές;

6. Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ

[Ο κύριος λέει]: Θα έρθει ο καιρός που ο φτωχός θα πει ότι δεν έχει τίποτα να φάει και οι δουλειές θα σταματήσουν... Αυτό θα κάνει τον φτωχό να πάει σε κείνα τα μέρη και να εισβάλλει για να βρει τροφή. Αυτό θα κάνει τον πλούσιο να βγει έξω με το όπλο του και να κάνει πόλεμο με τους εργάτες... Το αίμα θα τρέχει στους δρόμους σαν δυνατή βροχή από τους ουρανοί.
Μια προφητεία απ' την αφύπνιση στην *Azusa Street* το 1906

Ο ύστερος καπιταλισμός έχει ξεκινήσει ήδη την προγραφή της ανθρωπότητας. Η παγκόσμια ανάπτυξη ενός πελώριου άτυπου προλεταριάτου είναι μια πρωτότυπη δομική εξέλιξη, απρόβλεπτη

τόσο από τον κλασικό μαρξισμό όσο κι απ' τους ειδήμονες του εκσυγχρονισμού. Τα slums πράγματι προκαλούν την κοινωνική θεωρία να συλλάβει την νεωτερικότητα ενός πραγματικά παγκόσμιου υπόλοιπου που δεν διαθέτει την οικονομική δύναμη της κοινωνικοποιημένης εργασίας και στοιβάζεται σε άθλιες κοινότητες που περικυκλώνουν τους θωρακισμένους θυλάκους των πλουσίων.

Τάσεις προς τον αστικό εκφυλισμό υπήρχαν φυσικά και κατά τον δέκατο ένατο αιώνα. Η ευρωπαϊκή βιομηχανική επανάσταση δεν ήταν ικανή να απορροφήσει όλη την ροή εργατικής δύναμης από την ύπαιθρο, ειδικά μετά το 1870 που η ηπειρωτική γεωργία δεν κατάφερε να ανταγωνιστεί τις βορειοαμερικανικές φυτείες. Αλλά η μαζική μετανάστευση στις αποικίες της Αμερικής και της Ωκεανίας, όπως και της Σιβηρίας, παρείχε μια δυναμική βαλβίδα ασφαλείας που απέτρεψε την εμφάνιση μεγα-Δουβλίνων, όπως επίσης και την εξάπλωση του αναρχισμού που είχε αρχίσει να ριζώνει στα πιο εξαθλιωμένα μέρη της νότιας Ευρώπης. Σήμερα σε αντίθεση, η πλεονάζουσα εργασία αντιμετωπίζει ασύλληπτα εμπόδια -ένα κυριολεκτικό τείχος από επιτηρούμενα σύνορα- που μπλοκάρουν την μαζική μετανάστευση στις πλούσιες χώρες. Αντίστοιχα, αμφιλεγόμενα προγράμματα μετακίνησης πληθυσμών σε "απόμακρες" περιοχές όπως η Αμαζονία, το Θιβέτ, το Kalimantan και η Irian Jaya, οδηγούν σε περιβαλλοντική υποβάθμιση και εθνικές συγκρούσεις, χωρίς κιάλας να μειώνουν την αστική φτώχεια της Βραζιλίας, της Κίνας και της Ινδονησίας.

Έτσι μόνο τα slums απομένουν ως μια διαρκώς επεκτεινόμενη λύση στο πρόβλημα της πλεονάζουσας ανθρωπότητας του 21ου αιώνα. Αλλά δεν είναι τα slums, όπως ένας τρομοκρατημένος βικτοριανός αστός κάποτε φαντάστηκε, ηφαιστεια έτοιμα να εκραγούν; Ή μήπως ο ανελέητος δαρβινικός ανταγωνισμός, ένας αυξανόμενος αριθμός φτωχών που μαλώνουν για τα ίδια ψίχουλα, διασφαλίζει ότι η αυτο-καταστροφική κοινοτική βία θα γίνει η υψηλότερη μορφή αστικού εκφυλισμού; Μέχρι ποιου σημείου το άτυπο προλεταριάτο εκπληρώνει την πιο δυνατή από τις μαρξιστικές προβλέψεις, "των αντιπροσώπων της ιστορίας"; Μπορεί η παραγνωρισμένη εργασία να μετενσαρκωθεί σε παγκόσμιο απελευθερωτικό σχέδιο; Ή μήπως ο κοινωνικός χαρακτήρας των ταραχών στις μεγα-πόλεις της εξαθλίωσης δείχνει μια επιστροφή στους προ-βιομηχανικούς αστικούς όχλους, που εξεγείρονταν επεισοδιακά κατά τη διάρκεια καταναλωτικών κρίσεων, αλλά κατά τα άλλα ήταν εύκολα ελέγξιμοι από την πελατοκρατία, τα λαϊκά θεάματα και τις εκκλήσεις για εθνική ενότητα; Ή μήπως έχουμε να κάνουμε με ένα νέο κι αναπάντεχο ιστορικό υποκείμενο που σέρνεται στις μεγα-πόλεις;

Στην πραγματικότητα, η σύγχρονη φιλολογία πάνω στη φτώχεια και τις αστικές εξεγέρσεις προσφέρει λίγες απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα μεγάλης κλίμακας. Κάποιοι ερευνητές, για παράδειγμα, μπορεί να ρωτούσαν αν η εθνικότητα είναι στοιχείο διάσπασης των φτωχών των slums ή αν οι οικονομικά ετερογενείς άτυποι εργάτες συνιστούν μια "τάξη καθ' εαυτή", ή πολύ λιγότερο μια εν δυνάμει δραστήρια "τάξη δί' εαυτή". Σίγουρα τα άτυπο προλεταριάτο διακρίνεται από ριζοσπαστισμό, με την μαρξιστική έννοια του ότι δεν έχει κανένα συμφέρον από την διατήρηση του υπαρκτού τρόπου παραγωγής. Αλλά επειδή οι ξεριζωμένοι μετανάστες από την ύπαιθρο και οι άτυποι εργάτες έχουν σε μεγάλο βαθμό στερηθεί της δυνατότητας διαπραγμάτευσης της εργατικής τους δύναμης ή είναι περιορισμένοι σε οικιακές υπηρεσίες στα σπίτια των πλουσίων, έχουν μικρή εξοικείωση με την κουλτούρα της συλλογικής εργασίας ή της ταξικής πάλης μεγάλης κλίμακας. Το κοινωνικό τους πεδίο, αναγκαστικά, είναι οι δρόμοι και τα μαγαζιά του slum, όχι το εργοστάσιο και η αλυσίδα παραγωγής.

Οι αγώνες του άτυπου προλεταριάτου, όπως δείχνει και ο John Walton σε μια πρόσφατη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων στις φτωχές πόλεις, τείνουν πάνω απ' όλα να είναι επεισοδιακοί και ασυνεχείς. Συνήθως εστιάζουν σε άμεσα ζητήματα επιβίωσης: καταλήψεις γης προς αναζήτηση ικανοποιητικής στέγασης και εξεγέρσεις ενάντια στις αυξήσεις τιμών στα τρόφιμα και τις υπηρεσίες. Κατά το παρελθόν τα αστικά προβλήματα στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες συνήθως μεσολαβούνταν από τις πελατειακές σχέσεις παρά εμπνέονταν από τον λαϊκό ακτιβισμό. Από την κρίση χρέους των '80, οι νεο-λαϊκιστές ηγέτες στην Λατινική Αμερική έχουν μεγάλη επιτυχία στην εκμετάλλευση της απελπισμένης επιθυμίας των αστικών φτωχών για πιο σταθερές και προβλέψιμες δομές στην καθημερινή ζωή. Αν και ο Walton δεν το λέει επακριβώς, ο αστικός άτυπος τομέας είναι ιδεολογικά ομοιομόρφος στην υποστήριξη λαϊκιστών σωτήρων: στο Περού υποστήριξαν τον Φουτζιμόρι, αλλά στην Βενεζουέλα αγάγιασαν τον Τσάβεζ. Στην Αφρική και την νότια Ασία, απ' την άλλη, η πελατοκρατία στις πόλεις συχνά είναι ταυτόσημη με την κυριαρχία εθνο-θρησκευτικών φανατικών και των εφιαλτικών φιλοδοξιών τους για εθνοκαθάρσεις. Η φοβερή αυτή κατάσταση περιλαμβάνει τα παραδείγματα των αντιμουσουλμανικών παραστρατιωτικών μονάδων του Λαϊκού Κογκρέσου της Oodua στο Λάγος και το ημι-φασιστικό κίνημα Shiv Sena στην Μπομπάι.

Μπορεί μια τέτοια κοινωνιολογία αγώνων, τόσο κοντινή με αυτήν του δέκατου ένατου αιώνα, να αντέξει στον εικοστό πρώτο; Το παρελθόν είναι μάλλον ένας φτωχός οδηγός για το μέλλον και η ιστορία δεν διακατέχεται από ομοιομορφίες. Ο νέος κόσμος των πόλεων αναπτύσσεται με εξαιρετική ταχύτητα και σε απρόβλεπτες κατευθύνσεις. Παντού, η συνεχής συσσώρευση φτώχιας υποβαθμίζει την εξασφαλισμένη επιβίωση και θέτει όλο και πιο ακραίες προκλήσεις στην οικονομική επινοητικότητα των φτωχών. Ίσως υπάρξει ένα οριακό σημείο μετά το οποίο η μόλυνση, ο συνωστισμός, η οργή και η βία της καθημερινής αστικής ζωής να καταβάλλουν τον πολιτισμό και τα δίκτυα επιβίωσης των slums. Σίγουρα στον παλιό κόσμο της υπαίθρου υπήρχαν οριακά σημεία, συνήθως συνυφασμένα με τον λιμό, που το ξεπέρασμα τους οδηγούσε κατευθείαν στην κοινωνική αναταραχή. Αλλά κάνεις δεν ξέρει ακόμη την κοινωνική θερμοκρασία στην οποία οι νέες πόλεις της φτώχιας θα αυτο-αναφλεγούν.

Είναι αλήθεια, τουλάχιστον για τώρα, πως ο Μαρξ έχει παραχωρήσει την σκηνή της ιστορίας στον Μωάμεθ και το Άγιο Πνεύμα. Εάν ο θεός πέθανε στις πόλεις της βιομηχανικής επανάστασης, τότε αναστήθηκε ξανά στις μεταβιομηχανικές πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η αντίθεση μεταξύ της κουλτούρας της αστικής φτώχιας των δύο εποχών είναι εξαιρετική. Ο Μαρξ και ο Έγκελς ήταν γενικά σωστοί στην πεποίθησή τους ότι η αστικοποίηση θα εκκοσμίκευε την εργατική τάξη. Αν και η Γλασκόβη και η Νέα Υόρκη ήταν εν μέρει εξαιρέσεις, "η ερμηνεία που συσχετίζει την αποσύνδεση της εργατικής τάξης από την εκκλησία με την ταξική συνείδηση είναι κατά μία έννοια αναντίρρητη". Αν και διάφορα μικρά δόγματα και αιρετικές σχέτες είχαν διεισδύσει στα τότε slums, η κυρίαρχη τάση ήταν η ενεργητική ή ουδέτερη αθεΐα. Ήδη από το 1880 το Βερολίνο σκανδάλιζε τους ξένους επισκέπτες ως "η πλέον άθρησκη πόλη στον κόσμο", ενώ στο Λονδίνο το ποσοστό προσέλευσης των ενηλίκων στην εκκλησία, στις προλεταριακές περιοχές East End και Docklands, το 1902 ήταν μετά βίας 12% (κι αυτοί ήταν κυρίως καθολικοί). Και φυσικά στην Μπαρτσελόνα, η αναρχική εργατική τάξη λεηλατούσε τις εκκλησίες κατά τη διάρκεια της *Semana Tràgica*, ενώ στα slums της Πετρούπολης, του Μπουένος Άιρες ακόμη και του Τόκιο, οι εργατικές πολιτοφυλακές υιοθετούσαν με πάθος τις νέες ιδέες του Δαρβίνου, του Κροπότκιν και του Μαρξ.

Σήμερα από την άλλη, το λαϊκό Ισλάμ και ο Πεντηκοστιανισμός (και στην Μπομπάυ η σχέση των Shivaji) καταλαμβάνουν ανάλογο κοινωνικό χώρο με τον σοσιαλισμό και τον αναρχισμό των αρχών του δέκατου ένατου αιώνα. Στο Μαρόκο για παράδειγμα, όπου μισό εκατομμύριο νέοι μετανάστες συνωθούνται κάθε χρόνο στις υπερπλήρεις πόλεις, και ο μισός πληθυσμός είναι κάτω των 25, τα ισλαμιστικά κινήματα όπως το "Δικαιοσύνη και Πρόνοια" που ιδρύθηκε από τον σείχη Abdessalam Yassin, έχουν γίνει η πραγματική κυβέρνηση των slums. Οργανώνουν νυχτερινά σχολεία, παρέχουν νομική βοήθεια στα θύματα της κρατικής αυθαιρεσίας, αγοράζουν φάρμακα για τους αρρώστους, επιδοτούν προσκυνηματικά ταξίδια και πληρώνουν για τις κηδείες. Όπως είπε και ο πρωθυπουργός Abderrahmane Youssoufi, ο σοσιαλιστής ηγέτης που κάποτε είχε εξοριστεί από την μοναρχία, "Εμείς [οι αριστεροί] έχουμε γίνει όλοι μπουρζουάδες. Έχουμε αποκοπεί από τους ανθρώπους. Πρέπει να κατακτήσουμε ξανά τις γειτονιές των ανθρώπων. Οι ισλαμιστές έχουν ξελογιάσει τους φυσικούς μας εκλογείς. Τους υπόσχονται τον παράδεισο στη γη." Ένας ισλαμιστής ηγέτης από την άλλη, είπε: "Ενάντια στην αρνητικότητα του κράτους κι έχοντας να αντιμετωπίσουν την βαρβαρότητα της καθημερινής ζωής, οι άνθρωποι ανακαλύπτουν, χάρη σε μας, την αλληλεγγύη, την αυτοβοήθεια και την αδελφότητα. Καταλαβαίνουν ότι το Ισλάμ είναι ανθρωπισμός."

Οι αντίπαλοι του λαϊκού Ισλάμ στα slums της Λατινικής Αμερικής και της υποσαχάριας Αφρικής είναι οι πεντηκοστιανοί. Ο χριστιανισμός, φυσικά, είναι σήμερα, κατά πλειοψηφία, μια μη δυτική θρησκεία (τα δύο-τρίτα των πιστών του είναι έξω από την Ευρώπη και την βόρεια Αμερική) και οι πεντηκοστιανοί έχουν τις πιο δυναμικές ιεραποστολές τους στις πόλεις της φτώχιας. Ισχύει όντως για τον Πεντηκοστιανισμό ο ιστορικός προσδιορισμός ότι είναι η πρώτη μεγάλη παγκόσμια θρησκεία που έχει αναπτυχθεί σχεδόν πλήρως στο έδαφος των μοντέρνων αστικών slums. Με ρίζες στον πρώιμο Μεθοδισμό και την αфро-αμερικάνικη πνευματικότητα, ο πεντηκοστιανισμός "αφυπνίστηκε" όταν το Άγιο Πνεύμα προκάλεσε το φαινόμενο της γλωσσολαλίας [ομιλία σε διαφορετική από την μητρική κι άγνωστη στο υποκείμενο γλώσσα] στους συμμετέχοντες σε ένα διαφυλετικό μαραθώνιο προσευχής σε μια φτωχική γειτονιά του Λος Άντζελες (Azusa Street) το 1906. Ενοποιημένοι γύρω από τελετουργικές βαφτίσεις, θαυματουργές ιάσεις, θεϊκά χαρίσματα και μια χιλιαστική πίστη σε έναν ερχόμενο παγκόσμιο πόλεμο κεφαλαίου και εργασίας, οι πρώτοι αμερικάνοι πεντηκοστιανοί - όπως έχουν επανειλημμένα δείξει οι θρησκευολόγοι ιστορικοί- ξεκίνησαν ως μια "προφητική δημοκρατία" που οι υποστηρικτές της στις πόλεις και την υπαίθρο επικαλύπτονταν με αυτούς του λαϊκισμού και των IWW (Industrial Workers of the World: Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου). Πράγματι, όπως οι wobblers [μέλη των IWW], οι πρώτες ιεραποστολές στην Λατινική Αμερική και την Αφρική "ζούσαν συχνά σε εξαιρετική φτώχεια, κινούνταν με ελάχιστα ή καθόλου χρήματα, μη ξέροντας που θα βγάλουν τη νύχτα ή πότε θα φάνε το επόμενο γεύμα." Επίσης δεν τους ξεπερνούσαν σε τίποτε οι IWW στις οργισμένες καταγγελίες τους των αδικιών του βιομηχανικού

καπιταλισμού και στην κατάδειξη της αναπόφευκτης καταστροφής του.

Συμπωματικά, η πρώτη βραζιλιάνικη εκκλησία, σε μια αναρχική-εργατική συνοικία του Σάο Πάολο, ιδρύθηκε από έναν ιταλό χειροτέχνη μετανάστη που αντικατέστησε τον Μαλατέστα με το Πνεύμα του Σικάγο. Στην Νότιο Αφρική και την Ροδεσία, ο πεντηκοστιανισμός ίδρυσε τις πρώτες του αποστολές στις κοινότητες των ορυχείων και τις παραγκουπόλεις, όπου, σύμφωνα με τον Jean Comaroff, "φαινόταν να ταιριάζει στον πραγματισμό των ντόπιων και να απαντάει στην αποπροσωποποίηση και την αδυναμία που γεννούσε η εμπειρία της εργασίας". Αναγνωρίζοντας μεγαλύτερο ρόλο στις γυναίκες από τα άλλα χριστιανικά δόγματα και υποστηρίζοντας απεριόριστα την εγκράτεια και την ολιγάρκεια, ο πεντηκοστιανισμός -όπως ανακάλυψε και ο R. Andrew Chesnut στις *baixadas* του Μπελέμ- ασκούσε πάντα μια μεγάλη γοητεία στα πιο εξαθλιωμένα στρώματα των κατώτερων τάξεων: τις εγκαταλειμμένες συζύγους, τις χήρες και τις μόνες μητέρες. Από το 1970, κυρίως εξαιτίας της έλξης του στις γυναίκες των slums και της φήμη του ότι αδιαφορεί για το χρώμα του δέρματος, έχει εξελιχτεί στο μεγαλύτερο αυτοοργανωμένο κίνημα των αστικών φτωχών του πλανήτη.

Αν και οι πρόσφατοι ισχυρισμοί για "πάνω από 533 εκατομμύρια πεντηκοστιανούς στον κόσμο το 2002" είναι μάλλον υπερβολικοί, μπορεί όντως να υπάρχουν τουλάχιστον οι μισοί. Είναι γενικώς αποδεκτό ότι το 10% της Λατινικής Αμερικής είναι πεντηκοστιανοί (περίπου 40 εκατομμύρια άνθρωποι) κι ότι το κίνημα είναι η σημαντικότερη πολιτιστική απάντηση στην εκρηκτική και τραυματική αστικοποίηση. Καθώς ο πεντηκοστιανισμός εξαπλώθηκε παγκόσμια έχει διαφοροποιηθεί σε διακριτές τάσεις και κοινωνιολογίες. Αλλά αν στην Λιβερία, την Μοζαμβίκη και την Γουατεμάλα, οι ελεγχόμενες από την Αμερική τάσεις υπήρξαν παράγοντες που οδήγησαν στις δικτατορίες και την καταπίεση, κι αν κάποιες αμερικανικές σχέτες έχουν τώρα ενσωματωθεί στην κυρίαρχη τάση του φονταμενταλισμού, το ιεραποστολικό κύμα του πεντηκοστιανισμού στον Τρίτο Κόσμο παραμένει κοντά στο αρχικό χιλιαστικό πνεύμα της Azusa. Πάνω απ' όλα, όπως βρήκε ο Chesnut στην Βραζιλία, "ο πεντηκοστιανισμός... παραμένει η θρησκεία της άτυπης περιφέρειας" (και στο Μπελέμ, πιο συγκεκριμένα, "η θρησκεία των φτωχότερων από τους φτωχούς"). Στο Περού, όπου ο πεντηκοστιανισμός αυξάνεται γεωμετρικά στις τεράστιες *barriadas* της Λίμα, ο Jeffrey Gamarrá διατείνεται ότι η ανάπτυξη των σχέτων και της άτυπης οικονομίας "είναι συνέπεια και απάντηση της μίας στην άλλη". Ο Paul Freston συμπληρώνει ότι "είναι η πρώτη αυτόνομη μαζική θρησκεία στην Λατινική Αμερική... Οι ηγέτες της μπορεί να μην είναι δημοκρατικοί, αλλά προέρχονται από την ίδια κοινωνική τάξη".

Σε αντίθεση με το λαϊκό Ισλάμ, που προβάλλει την πολιτιστική συνέχεια και την διαταξική αλληλεγγύη των πιστών, ο πεντηκοστιανισμός, στη βάση των αφρο-αμερικάνικων καταβολών του, παραμένει κυρίως μια ταυτότητα εξόριστων. Αν και, όπως το Ισλάμ στις παραγκουπόλεις, συνδέεται αποτελεσματικά με τις ανάγκες επιβίωσης της άτυπης εργατικής τάξης (οργανώνοντας δίκτυα αλληλοβοήθειας για φτωχές γυναίκες, προσφέροντας θρησκευτικές θεραπείες ως παρα-ιατρική, παρέχοντας βοήθεια για απεξάρτηση από το αλκοόλ ή τα ναρκωτικά, προφυλάσσοντας τα παιδιά από τους πειρασμούς του δρόμου) η υπέρτατη πίστη του είναι ότι ο αστικός κόσμος είναι διεφθαρμένος, άδικος και αδύνατον να μετασχηματιστεί. Αν αυτή η θρησκεία των "περιθωριοποιημένων στις παραγκουπόλεις της νεο-αποικιακής μοντερνικότητας" είναι μια μορφή περισσότερο ριζοσπαστικής αντίστασης από την συμμετοχή στην επίσημη πολιτική ή τις εργατικές ενώσεις, μένει να το δούμε. Αλλά με την αριστερά να είναι απύσχα από τα slums, η εσχάτολογία του πεντηκοστιανισμού καταφέρνει να απαντήσει στην απάνθρωπη μοίρα των τριτοκοσμικών πόλεων. Ικανοποιεί επίσης όσους, με υλικούς ή διανοητικούς όρους, ζουν πράγματι στην εξορία.